

PAWLICKI STEFAN ZACHARIASZ – filolog klasyczny, filozof, teolog, ur. 2 IX 1839 w Gdańsku, zm. 28 IV 1916 w Krakowie.

Pochodził z niezamożnej rodziny szlacheckiej. Po ukończeniu Królewskiego Katolickiego Gimnazjum w Ostrowie Wielkopolskim studiował filologię klasyczną na UW w latach 1858–1862 (m.in. F. Haasego, A. Rossbacha, R. Westphala). Uczęszczał także na wykłady z historii, prawa przyrodniczego oraz języków orientalnych. Interesował się językoznawstwem porównawczym, sanskrytem, literaturami europejskimi i archeologią. Jako nauczyciel prywatny w domu Raczyńskich w Rogalinie w latach 1862–1864 zetknął się z dziełami filozofów, głównie niem. Pod wpływem lektur i rozmów z hrabią R. Raczyńskim zainteresował się filozofią. Studia nad dziełami A. Schopenhauera, głównie nad *Die Welt als Wille und Vorstellung* (I, L 1819, I–II, L 1844²), uwieńczył napisaniem pracy doktorskiej w języku łac. *De Schopenhaueri doctrina et philosophandi ratione*, którą obronił na Wydziale Filozofii UW w 1865 (promotor W. Junkmann). Od 1864 uczęszczał na uniwersyteckie wykłady z historii filozofii średniowiecznej prowadzone przez heglistę Ch. J. Branissa oraz na wykłady z botaniki u F. J. Cohna. Habilitował się w 1866 w Szkole Głównej w Warszawie na podstawie rozprawy *Szkola Eleatów* i uzyskał stanowisko docenta filozofii. Po bezskutecznych staraniach o profesurę w Szkole Głównej, w 1868 wyjechał do Rzymu. Jeszcze w kraju pod wpływem rozmów z przyjaciółmi K. Kraszewskim i A. E. Odyńcem oraz dyskusji z P. Semenemką, współzałożycielem Zgromadzenia Księży Zmartwychwstania Pańskiego, zmienił stosunek do religii katolickiej, uznając jej ponadczasową wartość.

W Rzymie wstąpił do zgromadzenia zmartwychwstańców i rozpoczął studia z filozofii chrześcijańskiej i teologii w Collegium Romanum. W 1872 przyjął święcenia kapłańskie; w latach 1873–1882 pełnił funkcję prefekta i prorektora Kolegium Polskiego w Rzymie. Po złożeniu egzaminu doktorskiego z teologii (1873) został słuchaczem prawa rzymskiego i kanonicznego. Nie przyjął proponowanej mu godności biskupa; starał się bezskutecznie o katedrę na UJ. Z nominacji papieża Piusa IX został wykładowcą Pontificia Accademia di Religione Cattolica (Papieska Akademia Religii Katolickiej w Rzymie), wykładał także w Pontificia Accademia dell’Immacolata (Akademia Niepokalanego Poczęcia). Nominację na prof. tytularnego filozofii

chrześcijańskiej UJ otrzymał w 1882, kiedy – wg zaleceń Leona XIII z encykliki *Aeterni Patris* – utworzono w ramach Wydziału Teologii UJ Katedrę Filozofii Chrześcijańskiej. Już jako prof. UJ uzyskał tytuł prof. nadzwyczajnego (1883), prof. zwyczajnego teologii fundamentalnej i filozofii chrześcijańskiej (1886) i prof. zwyczajnego filozofii (1894). Pełnił funkcje kierownika Katedry Filozofii Chrześcijańskiej i Teologii Fundamentalnej (1882–1892), kierownika Katedry Filozofii (1892–1910). Dwukrotnie wybierany na dziekana Wydziału Teologii (1888/1889 i 1892/1893), w roku akademickim 1905/1906 pełnił funkcję rektora UJ. Po przejściu na emeryturę w 1910 kontynuował pracę naukowo-dydaktyczną. Dał się poznać jako wybitny dydaktyk, erudyta, polihistor, człowiek wysokiej kultury osobistej i patriota.

Główne prace P.: *De Schopenhaueri doctrina et philosophandi ratione* (Wr 1865); *Przemiany człowieka* (Dziennik Literacki (1866) nr 34, 535–537, nr 35, 552–555, nr 36, 568–570, nr 38, 600–602, nr 39, 617–619); *Szkoła Eleatów* (Biblioteka Warszawska 26 (1866) t. 2, 325–362); *Wiktor Cousin* (Biblioteka Warszawska 27 (1867) t. 3, 82–100); *Materializm wobec nauki* (Przegląd Polski (1869–1870) t. 3, s. 45–86, 213–251, t. 4, s. 35–90); *Człowiek i małpa* (Przegląd Lwowski (1872) t. 3, 513–534); *Ostatnie słowo Darwina* (Przegląd Lwowski (1872) t. 3, 145–171); *Lassalle i przyszłość socjalizmu* (Przegląd Polski (1873–1874) t. 3, 139–174, 267–320, t. 4, 204–235, 357–391); *Mózg i dusza* (Kr 1874², pierwotnie jako seria odcinków pt. *Dusza, mózg i myślenie* w „Przeglądzie Lwowskim” (1873), t. 5); *Studia nad darwinizmem* (Kr 1875², zawiera przedr. wcześniejszych artykułów P. z „Przeglądu Lwowskiego” z lat 1872–1873: *Ostatnie słowo Darwina*, *Człowiek i małpa*, *Człowieka miejsce w zoologii*); *Kilka uwag o podstawie i granicach filozofii* (Kr 1878); *Studia nad pozytywizmem* (Przegląd Polski (1884–1885) t. 75, 215–239, 522–566, t. 76, 503–523, t. 77, 70–110, (1885–1886) t. 78, 217–248, 526–548, t. 79, 355–387, (1886–1887) t. 81, 462–495), *Filozofia na dworze Medyceuszów* (Rocznik Akademii Umiejętności (1888), 130–164); *Historia filozofii greckiej od Talesa do śmierci Arystotelesa* (I–II (II/1–2), Kr 1890–1917); *Żywot i dzieła Ernesta Renana* (Przegląd Polski (1893–1894) t. 110, 1–33, 314–352, 522–564, (1894–1895) t. 114, 496–539, t. 115, 35–67, 237–281, 545–583, t. 116, 67–121, 588–631, (1895–1896) t. 117, 100–137, 377–431; osobne wyd. Kr 1896, I–II, Wwa

1905³), *Spinoza i dzisiejszy monizm* (Kr 1912); *Die wahre Bedeutung des Monismus* (w: *Abhandlungen aus dem Gebiete der Philosophie und ihrer Geschichte*, Fr 1913, 259–274). Pośmiertnie wydano: *Metafizyka* (skrypt wykładów z 1906, wyd. M. Mylik, Wwa 1997); *Historia filozofii nowożytnej* (skrypty z 1886, wyd. M. Mylik, Wwa 2000). Pełna bibliogr. prac P. znajduje się w: *Bibliografia filozofii polskiej. 1865–1895* (Wwa 1971, nr 2164–2243). Prawie cała spuścizna P. znajduje się w Bibliotece UJ.

HISTORIA FILOZOFII. P. uważał, że istotę filozofii stanowi jej historia, dlatego badał dzieje pojęć filozoficznych, teorii, systemów i poglądy filozofów. Uważał, że filozofia od swych początków za swój przedmiot miała człowieka, sens i cel jego życia. Przyczyny kryzysu filozofii w XIX w. widział w tym, że filozofia ustąpiła pola naukom szczegółowym i zapomniała o swej jednoczącej roli wobec innych nauk.

Pierwotnie filozofia była rozumiana jako wiedza o rzeczach boskich i ludzkich oraz o ich przyczynach. To pierwotne zadanie nie uległo zmianie, lecz rozwój nauk szczegółowych spowodował odwrócenie uwagi od istoty filozofii na rzecz gromadzenia i interpretacji materiału empirycznego. Wprawdzie nauki szczegółowe muszą opierać się na danych empirycznych, odwołując się do zgromadzonego materiału badawczego, jednak filozofia w tworzeniu wizji rzeczywistości i budowaniu koncepcji człowieka nie musi odwoływać się do swoich wcześniejszych wyników. Wskazywał, że nie brakowało w historii filozofii myślicieli, którzy świadomie zrywali z wcześniejszymi tradycjami filozoficznymi. Niezależność badań prowadzonych przez filozofów była dla P. poparciem tezy, że prawda o człowieku nie jest tylko sumą mechanicznie połączonych prawd cząstkowych, ale całością organiczną. Nawet w mistycyzmie widział jedną z dróg dochodzenia prawdy o człowieku.

Badania nad dziejami filozofii uważał za istotne również w zakresie krzewienia kultury narodowej, która w okresie zaborów wymagała szczególnej pielęgnacji w celu zachowania tożsamości narodowej. Badania te miały stanowić antidotum dla nurtów pozytywistycznych, które – zdaniem P. – zubażały rozumienie rzeczywistości i człowieka. P. uważał, że historyk filozofii jest przede wszystkim filozofem, zaś historykiem czy filologiem wtórnie. Filozoficzna refleksja nad historią filozofii prowadzi do rozważań nad problemem bytu, a więc do metafizyki.

FILOZOFIA TEORETYCZNA. Filozofia, wg P., jest nie tylko nauką o własnych dziejach, lecz także nauką o ostatecznych przyczynach i zasadach, którą „przynajmniej w duchu należy uzupełnić poglądami osobistymi” (*Metafizyka*, 16). Przedmiotem tak rozumianej metafizyki jest w terminologii P. „jestestwo”, które odpowiada gr. ὄν [on] i łac. ens (niem. das Seiende). Zdaniem P., nie można zastąpić wyrazu „jestestwo” nazwą „byt”, to ostatnie bowiem zawiera w sobie akt istnienia, co naturalnie jest funkcją jestestwa (arystotelesowskie: ens est actus essendi). Aby unaoczyć tę różnicę, sięgnął do języka franc., w którym używa się wyrazu „être” w dwóch znaczeniach: „un être heureux”, czyli jestestwo szczęśliwe i „être heureux”, czyli bycie szczęśliwym. P. przyjął „jestestwo” jako „ens”, zaś „byt” jako bezokolicznik oznaczający „actus entis”. „Jestestwo” nie jest dla niego pojęciem obejmującym wspólne cechy jednostek wypełniających wszechświat, ale oznacza wszystko to, co ma przymiot istnienia, co jest. Jestestwo jest dźwignią istnienia, zawiera w sobie „actus” i „potentia”, gdzie „actus” oznacza istnienie, zaś „potentia” dążność do doskonałości. Dlatego metafizyka, choć ma za przedmiot pojęcie oderwane, bada realną, konkretną rzeczywistość.

Punktem wyjścia filozofii P. było bezpośrednio doświadczenie ludzkiej osoby. Zakładał, że u podstaw kontaktu poznawczego z rzeczywistością leży fakt samowiedzy, rozumiany jako bezpośrednio osobiste doświadczenie. Doświadczenie to jest przyjmowane bez dowodu, jako oczywiste, albowiem „nie ma człowieka, który nie wie, że jest”, a wie, bo czuje się „czynnym i podlegającym działaniom”. Samowiedza obejmuje sferę doznawania i działania oraz pozwala na odróżnienie wiedzy bezpośredniej od pośredniej. W tym odróżnieniu P. nawiązywał do arystotelesowskiego rozróżnienia na νοῦς [noús] i ἐπιστήμη [episteme]. Po arystotelesowsku rozumiał też człowieka – jako jedność cielesno-duchową. Przyjęcie cielesności ludzkiej natury pozwoliło na ominięcie trudności kantowskich dotyczących możliwości sądów syntetycznych a priori. Podczas gdy I. Kant tłumaczył ich konieczność i ogólność apriorycznymi formami naoczności i kategoriami, P. wskazywał, że to zmysłowa strona cielesności pozwala doświadczyć przestrzenności naszego ciała, a pośrednio zjawisk całego świata. W tym duchu pojmował przyczynowość jako zasadniczy moment w porządku wszechbytu, zarówno pomyślanego, jak i rzeczywistego. Przyczynowość nie jest, wg P., jakąś

aprioryczną, subiektywną kategorią (jak u Kanta) czy zlepkiem skojarzeń i nawyków (jak u D. Hume'a), ale realnym łańcuchem następstw i przyczyn, prowadzącym do Istoty niezależnej, czyli do Boga.

FILOZOFIA PRAKTYCZNA. Wyniki teoretycznych dociekań w filozofii powinny prowadzić, zdaniem P., do praktycznych konsekwencji. W badaniach historyka filozofii nie chodzi o mnożenie opracowań, ale o stworzenie praktycznego wzorca dla ludzkich zachowań moralnych w wymiarze indywidualnym i społecznym. Położenie akcentu na filozofię praktyczną stanowiło istotne novum w rozumieniu filozofii, a było nawiązaniem do starożytnego ideału uprawiania filozofii. P. przypomniał, że w starożytności filozofem nie był ten, kto nie urzeczywistniał zasad nauk filozoficznych. Praktyczny wymiar filozofii uległ w ciągu dziejów zapomnieniu. P. zgadzał się z Semenką, że nie można uprawiać filozofii bez teologii i bez wprowadzenia jej we własne życie. Filozof powinien żyć filozoficznie, czyli wdrażać w życie treści, które wypracowuje w refleksji teoretycznej. Filozofia praktyczna P. miała wpływ na jego poglądy w tzw. kwestii społecznej. P. inicjował badania nad dziedzinami wiedzy, które dziś określane są jako filozofia społeczna, socjologia, psychologia czy katolicka nauka społeczna.

Najwybitniejsi uczniowie P. to L. Chwistek, R. Grodecki, B. Malinowski, A. Mańkowski, W. Rubczyński, T. Sinko, J. Ujejski, F. Znaniński.

P. Chmielowski, *Stefan P.*, w: *Szkoła Główna Warszawska (1862–1869)*, I: *Wydział Filologiczno-Historyczny*, Kr 1900, 133–137; W. Rubczyński, *Stanowisko filozoficzne X. Stefana P.*, *Rok Polski* 3 (1918) nr 9, 518–531; A. Kadler, *Stefan P. Przyczynek do dziejów filozofii w Uniwersytecie Jagiellońskim*, SPAU 51 (1950) nr 8, 519–521; H. Barycz, *Stefan P. Studia i docentura warszawska*, *ŻM* 3 (1952) nr 7–9, 317–329; K. Szwarzenberg-Czerny, *Ks. Dr Stefan P.*, *Caritas* 13 (1957) nr 11, 8–11, z. 12, 32–34, 14 (1958) z. 1, 4–5; F. German, *W 50. rocznicę zgonu ks. F. P.*, *ŻM* 16 (1966) nr 9, 39–51; Cz. Głombik, *Schopenhauerowska inspiracja w twórczości Stefana P.*, *SF* 13 (1969) nr 3, 95–108; tenże, *Człowiek i historia. Studium koncepcji filozoficznej Stefana P.*, Wwa 1973; S. Jedynek, *P. Stefan*, w: tenże, *Etyka w Polsce. Słownik pisarzy*, Wr 1986, 141–142; G. Gawlak-Kica, *Życie i*

działalność naukowa Stefana P., Pz 1991; M. Mylik, *Stefan P. – jeden z prekursorów socjologii w Polsce*, *Studia Socjologiczne* 31 (1991) z. 1–2, 7–13; tenże, *Ks. Stefan P. CR (1839–1916)*, Niepokalanów 1992; B. Dembowski, *Metafizyka tradycyjna (poglądy P. i Morawskiego)*, w: tenże, *Spór o metafizykę i inne studia z historii filozofii polskiej*, Wł 1997, 35–78; tenże, *Stefan P.*, w: tamże, 24–27; S. Piech, *Książdz Stefan P. w swoim trudzie myślenia*, *ACr* 33 (2001), 655–673; M. Mylik, *Stefan P. – jeden z prekursorów nauki polskiej*, Wwa 2005 (bibliogr. prac P., 263–286).

Krystian Rachwał